

Οφειλές

Το ανά χείρας βιβλίο οφείλει πολλά σε πολλούς και πολλές, που τόσα χρόνια υπήρξαν συνομιλητές/ήτριες στα ερευνητικά μου ερωτήματα, τα οποία βρήκαν εδώ την έκφρασή τους.

Ένας απ' αυτούς, ο Κώστας Σκορδούλης. Η πολυετής συνεργασία μας έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της ερευνητικής διαδρομής μου. Του οφείλω επίσης τη διαρκή υποστήριξη στην παρούσα προσπάθεια, ήταν άλλωστε αυτός που αντιμετώπισε τη βία της κριτικής ανάγνωσης.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω, επίσης, μαζί με τον Κ. Σκορδούλη, τη Λίτσα Μαυρικάκη και τη Λία Γαλάνη για την εμπιστοσύνη τους στο πρόσωπό μου να διδάξω όλα αυτά τα χρόνια στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα του Τομέα Φυσικών Επιστημών του ΠΤΔΕ-ΕΚΠΑ, από όπου προήλθε και η ιδέα γι' αυτό το βιβλίο, μα πιο πολύ για το εξαιρετικό εργασιακό περιβάλλον και τη φιλική ατμόσφαιρα που είναι διάχυτη στον Τομέα.

Οφείλω επίσης ένα μεγάλο ευχαριστώ στον Γιώργο Γρόλλιο και στον Περικλή Παυλίδη. Οι πολύωρες και πολυθεματικές συζητήσεις μαζί τους ήταν εξαιρετικά παραγωγικές για μένα και ενθαρρυντικές στην απόφαση να λάβουν τα ερωτήματά μου έντυπη μορφή. Πολλές ευχαριστίες και στον Τάσο Λιάμπα, στην Ελένη Ντρενογιάννη, στη Γιώτα Καραγιάννη και στη Φωτεινή Κουγιουμτζάκη, που τόσο με καλοδέχτηκαν στο ΠΤΔΕ του ΑΠΘ, για τις εξαιρετικές συζητήσεις μας στα Θερινά Σχολεία Κριτικής Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης στον Ταξίαρχη Χαλκιδικής.

Η Παναγιώτα Γούναρη αποτελεί υπόδειγμα συνδυασμού του εξαιρετικού ακαδημαϊκού δασκάλου και του κοινωνικά ευαίσθητου πολίτη. Την ευχαριστώ για τις συζητήσεις μας και τη στήριξή της σε κομβικά σημεία της ερευνητικής μου πορείας.

Ο Θύμιος Νικολαΐδης μου άνοιξε την πόρτα της Ιστορίας των

Επιστημών. Με στήριξε ερευνητικά και επαγγελματικά για πολλά χρόνια. Η περίοδος που πέρασα στο Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών ήταν εξαιρετικά γόνιμη. Αναμφίβολα, πολλές από τις ιδέες που περιλαμβάνονται σε αυτό το βιβλίο είναι αποτέλεσμα των συζητήσεων που κάναμε, των παραινέσεων και των συμβουλών του. Τον ευχαριστώ για όλα.

Ο Γιώργος Βλαχάκης, ένας εξαιρετικός άνθρωπος και ερευνητής, με στήριξε όλα αυτά τα χρόνια ως συνάδελφος στο ΕΙΕ αλλά και στο ΕΑΠ. Θεωρώ ότι είναι τιμητική η συνεργασία μαζί του και τον ευχαριστώ και από εδώ.

Στη διάρκεια της ερευνητικής μου πορείας των τελευταίων χρόνων, είχα την ευκαιρία να συνεργαστώ με δύο εμβληματικές φυσιογνωμίες της Κριτικής Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης και της Ιστορίας των Επιστημών σε διεθνές επίπεδο, που με τίμησαν με την εμπιστοσύνη και τη φιλία τους: τους καθηγητές Dave Hill και Robert Halleux. Οι πολύωρες συζητήσεις μαζί τους, οι υποδείξεις τους και οι συμβουλές τους αποτελούν για μένα μια διαρκή παρακαταθήκη. Η δημόσια ευχαριστία είναι το λιγότερο που μπορώ να κάνω.

Η Σούλα Κατσαμπούρα αντιμετώπισε τη μεγάλη δυσκολία της πρώτης επιμέλειας του κειμένου. Την ευχαριστώ κι από εδώ...

Τέλος, ευχαριστώ όσες και όσους, οικογένεια, φίλους/ες, συντρόφους/ισσες, ανέχτηκαν τον καιρό της συγγραφής την αγωνία μου και τη μονοθεματική ενασχόλησή μου. Και βεβαίως τις εκδόσεις Προπομπός που ανέλαβαν την έκδοση, ώστε τα ερωτήματά μου να φτάσουν στον αναγνώστη και στην αναγνώστριά...

Εισαγωγικά

Πόσες και πόσες ιστορίες

Πόσες και πόσες απορίες

Μπ. Μπρεχτ, «Απορίες ενός εργάτη που διαβάζει»

Το ανά χείρας βιβλίο σκοπεύει να αποτελέσει ένα παράδειγμα της εγκατάστασης της Ιστορίας των Επιστημών στο πεδίο που πολύ εύστοχα ο David Hess ονοματοδότησε «Κριτικές και Πολιτισμικές Σπουδές της Επιστήμης», τις οποίες συνδυάζει με την Κριτική Εκπαίδευση. Η ερευνητική μου ενασχόληση με το συγκεκριμένο θέμα διευκολύνθηκε από την εδώ και πολλά χρόνια συγγραφική μου δραστηριότητα και διδασκαλία για τη σχέση φύλου και επιστημών αλλά κυρίως με την εμπλοκή μου την τελευταία δεκαετία με το ακαδημαϊκό πεδίο της Κριτικής Εκπαίδευσης. Όντως, τα ερευνητικά ερωτήματα που αντιμετώπισα με τη συμμετοχή μου στη διεθνή και εθνική κοινότητα της Κριτικής Εκπαίδευσης έπαιξαν σημαντικό ρόλο στον προσανατολισμό της προσωπικής ερευνητικής μου δραστηριότητας.

Στο τελικό αποτέλεσμα συνέβαλαν τα μέγιστα οι διάλογοι και οι ερωτήσεις των φοιτητών και των φοιτητριών καθώς και οι συζητήσεις με τους/τις συναδέλφους του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, όπου τα τελευταία χρόνια διδάσκω μαθήματα ανάλογου περιεχομένου. Και οφείλω να ομολογήσω ότι είχαν καθοριστική σημασία στην επιλογή συγκεκριμένων ζητημάτων που πραγματεύεται το παρόν βιβλίο.

Χαρακτηριστικό στοιχείο και για τις Κριτικές και Πολιτισμικές Σπουδές της Επιστήμης και για την Κριτική Εκπαίδευση είναι η «δέσμευση». Ηθική δέσμευση, κοινωνική δέσμευση, συναισθηματική

δέσμευση, πολιτική δέσμευση κλπ. Και η δέσμευση δεν αφορά μόνο τον ερευνητή και την ερευνήτρια, τον/την επιστήμονα, τον/την εκπαιδευτικό αλλά και τους ίδιους τους ακαδημαϊκούς κλάδους. Όπως ρητά αναφέρεται στις επόμενες σελίδες, οι Πολιτισμικές Σπουδές της Επιστήμης και η Κριτική Εκπαίδευση είναι επιστημολογικά και πολιτικά δεσμευμένες.

Αυτή η παραδοχή της επιστημολογικής και πολιτικής δέσμευσης δεν συνιστά προσωπική αυθαιρεσία ούτε πολιτικό μανιχαϊσμό. Προκύπτει από τον επιστημολογικό πυρήνα της Κριτικής Θεωρίας. Ο Jurgen Habermas στο εμβληματικό έργο του *Knowledge and Human Interests*¹ διακρίνει τρία είδη γνώσης: την εργαλειακή, την πρακτική και την απελευθερωτική, συνδέει δε την απελευθέρωση με την κριτική κοινωνική θεωρία.

Η κριτική κοινωνική θεωρία είναι πολιτικά δεσμευμένη στην απελευθέρωση της κοινωνίας. Γι' αυτόν το λόγο, το πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου αναπτύσσει εκτεταμένα την ιστορική συγκρότηση και τις προκείμενες της Κριτικής Θεωρίας της Σχολής της Φραγκφούρτης.

Ο κύριος σκοπός συγγραφής του ανά χείρας βιβλίου είναι να αναδείξει τις πολιτικές δεσμεύσεις των φυσικών επιστημόνων τη χρονική περίοδο που καλύπτει το πρώτο ήμισυ του 20ού αιώνα κυρίως στην Ευρώπη και ευρύτερα στη «Δύση». Και, παράλληλα, να αναδείξει τα ηθικά και πολιτικά διλήμματα που αντιμετώπισαν, τις σχέσεις τους με τους επίσημους θεσμούς επιστημονικής πολιτικής, με την ίδια την πολιτική, τις διαπροσωπικές τους σχέσεις κλπ. Για να αναδειχθούν όλα τα προαναφερθέντα στοιχεία, υιοθέτησα σε μεγάλη έκταση τη μέθοδο της βιογραφικής παράθεσης. Αν και η ιστορική βιογραφία έχει θεωρηθεί πρωτόλεια προσέγγιση της ιστορίας, στο πλαίσιο της Πολιτισμικής Ιστορίας της Επιστήμης τοποθετείται στον πυρήνα του συγκεκριμένου πεδίου.²

Θα πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι αν και το βιβλίο αυτό ασχολείται με την ανάδειξη κατά βάση των πολιτικών δεσμεύσεων των

1. Ελληνική έκδοση: Habermas Jurgen (1990), *Κείμενα Γνωσιοθεωρίας και Κοινωνικής Κριτικής*, Πλέθρον, Αθήνα.

2. Παραδείγματος χάριν, Terall Mary (2006), «Biography as Cultural History of Science», *Isis* 97(2), σ. 306-313.

φυσικών επιστημόνων και των συνέπειών τους στην Ευρώπη του πρώτου μισού του 20ού αιώνα, αναφέρεται κυρίως στη Δυτική Ευρώπη και λείπει παντελώς η αναφορά και η ενασχόληση με τους επιστήμονες στην Ανατολική Ευρώπη. Είναι εν γνώσει μου αυτή η έλλειψη. Ζητήματα που έχουν να κάνουν με την ιδεολογικοποίηση συγκεκριμένου τύπου επιστήμης (παραδείγματος χάριν, η Υπόθεση Λισένκο) στην πρώην ΕΣΣΔ, οι διώξεις των επιστημόνων από το σταλινικό καθεστώς, το σοβιετικό διαστημικό πρόγραμμα και τα πενταετή πλάνα κ.ά. δεν αναφέρονται στο βιβλίο, ή κάποια αναφέρονται εν παρόδω. Αυτό δεν σημαίνει ότι αγνοούνται. Στόχος μου είναι είτε να συμπεριληφθούν σε μια επόμενη έκδοση είτε να αποτελέσουν έναν ξεχωριστό τόμο ανάλογα με την έκταση που θα έχει η εν εξελίξει ερευνητική προσπάθεια.

Τέλος, θα ήθελα να αναφέρω ένα άλλο ζήτημα που έχει να κάνει με τη θέση από την οποία αντιμετωπίζω το θέμα που πραγματεύεται το ανά χείρας βιβλίο. Είναι γεγονός ότι ο/η συγγραφέας είναι εκείνος/η που αποφασίζει τη διάρθρωση του βιβλίου, τις βιβλιογραφικές αναφορές που θα κάνει, τη γλώσσα που θα χρησιμοποιήσει, ακόμη και τη σειρά και το είδος των απαντήσεων που θα δώσει στα ερωτήματα που έχουν τεθεί ή θέτει ο/η ίδιος/α. Ως εκ τούτου, ο αναγνώστης οφείλει να γνωρίζει τις δεσμεύσεις του/της συγγραφέως για να μπορεί να κρίνει το κείμενο που διαβάξει και να συνεκτιμήσει. Σε συμφωνία με τις Πολιτισμικές Σπουδές, ζητούμενο είναι ο «ενεργός αναγνώστης».

Προσωπικά, από χρόνια προσπαθώ να έχω μια σταθερή δημόσια παρουσία και διαθέτω μια πολιτική ένταξη με στόχο την κοινωνική απελευθέρωση, την εξάλειψη των έμφυλων ανισοτήτων, την κοινωνική και περιβαλλοντική δικαιοσύνη. Η δέσμευση αυτή αντανακλάται στα κείμενα του βιβλίου.

Η σχέση με τον αναγνώστη καθίσταται πλέον μια ειλικρινής σχέση.

Παλαμάς, καλοκαίρι 2020

1

Κριτική Θεωρία και Πολιτισμικές Σπουδές

Από την ήττα στο Ινστιτούτο Κοινωνικών Ερευνών της Φραγκφούρτης

Γερμανία, Μεσοπόλεμος, μετά την ήττα της χώρας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο αλλά και την ήττα της εργατικής επανάστασης που ακολούθησε το 1919: στους κύκλους των σοσιαλιστών διανοουμένων γίνεται προφανές ότι είναι αναγκαία μια θεωρητική και πολιτική ανασύνταξη.

Μία από τις πιο σημαντικές αλλαγές που επέφεραν οι εξελίξεις αυτές, τουλάχιστον όσον αφορά τον αντίκτυπό τους στους σοσιαλιστές διανοούμενους, ήταν η μετατόπιση του ενδιαφέροντος προς ανατολάς, προς τη νεαρή Σοβιετική Ένωση. Η απρόσμενη επιτυχία της Οκτωβριανής Επανάστασης, σε αντίθεση με τη δραματική αποτυχία των αντίστοιχων προσπαθειών στην Κεντρική Ευρώπη, όπως η Επανάσταση των Σπαρτακιστών στη Γερμανία το 1919, δημιούργησε ένα σοβαρό πολιτικό δίλημμα στους αριστερούς διανοούμενους: είτε να υποστηρίξουν τους μετριοπαθείς σοσιαλιστές της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, παίρνοντας αποστάσεις από την επαναστατική προοπτική και το σοβιετικό πείραμα, είτε να ενταχθούν στο νεοσυσταθέν Κομμουνιστικό Κόμμα Γερμανίας (KPD) και να ταχθούν εναντίον της συμβιβαστικής πολιτικής του καθεστώτος της Βαϊμάρης. Ένα πολιτικό δίλημμα που βέβαια απασχολούσε τους σοσιαλιστές επί δεκαετίες.

Συνέπεια αυτής της κατάστασης ήταν η προσπάθεια επανεξέτασης των βάσεων της επαναστατικής θεωρίας με διπλό στόχο: την

ερμηνεία του παρελθόντος αλλά και τον σχεδιασμό της δράσης για το μέλλον (Jay 2009).

Καίριο ρόλο σε αυτή τη συζήτηση διαδραμάτισε ο Felix Weil. Ο Felix Weil (1898-1975), γιος επιτυχημένου επιχειρηματία εβραϊκής καταγωγής, μεγάλωσε στο Μπουένος Άιρες. Επιστρέφοντας στη Γερμανία, αν και μπορούσε να ακολουθήσει μια καριέρα επιχειρηματία, επέλεξε ουσιαστικά να αφιερώσει τη ζωή του στην Αριστερά. Πολιτικοποιήθηκε στα χρόνια του Μεγάλου Πολέμου και της Επανάστασης του Νοέμβρη (Bernstein & Milza 1997), πεπεισμένος για την αξία του σοσιαλισμού ως ανώτερης μορφής οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης. Είχε σχέσεις με το Κομμουνιστικό Κόμμα Γερμανίας, χωρίς να ενταχθεί σε αυτό, αν και ήταν στενός φίλος των στελεχών του Clara Zetkin και Paul Frölich. Έχοντας ήδη κληρονομήσει μια σεβαστότατη περιουσία μετά το θάνατο της μητέρας του το 1913, στήριξε οικονομικά εκδόσεις, όπως τις Malik Verlag, αριστερούς καλλιτέχνες, όπως τον Georg Grosz, και κομμουνιστές πολιτικούς, όπως τον πρώην ηγέτη του Κομμουνιστικού Κόμματος Ernst Meyer και τη σύζυγό του.

Από την άλλη, ο Felix Weil αφιερώθηκε στη μελέτη του μαρξισμού κατά τη διάρκεια των σπουδών του, ως φοιτητής Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών στη Φραγκφούρτη. Στη διάρκεια του ακαδημαϊκού έτους 1818-1919, μετακινήθηκε στο Τύμπιγκεν για να παρακολουθήσει τις διαλέξεις του μαρξιστή καθηγητή Robert Wilbrandt, από τη σκέψη του οποίου δέχθηκε μεγάλη επιρροή. Δεν μπόρεσε να ολοκληρώσει τις σπουδές του στο Πανεπιστήμιο του Τύμπιγκεν, γιατί συνελήφθη για τις πολιτικές του δραστηριότητες κι εκδιώχθηκε. Επιστρέφοντας στη Φραγκφούρτη ολοκλήρωσε τη διδακτορική του διατριβή με θέμα τα πρακτικά προβλήματα εφαρμογής του σοσιαλισμού (με τον τίτλο «Κοινωνικοποίηση: μια προσπάθεια για εννοιολογική θεμελίωση»), η οποία εκδόθηκε στη σειρά που επιμελούνταν ο Karl Korsch, λέκτορας στο Πανεπιστήμιο της Ιένα (Wiggershaus 1995).

Με πρωτοβουλία των Felix Weil, που ανέλαβε και τη χρηματοδότηση, και του Karl Korsch, που είχε την εμπειρία προηγούμενης παρόμοιας θεματικής διοργάνωσης με τη μορφή «θερινού σχολείου», και στο κλίμα του διάχυτου προβληματισμού μεταξύ των αριστερών Γερμανών διανοουμένων για το μέλλον των εργατικών αγώνων, το

1922,¹ στο Ιλμενάου της Θουριγγίας, οργανώνεται η 1η Μαρξιστική Εβδομάδα Εργασίας (*Erste Marxistische Arbeitswoche*). Σε αυτή συμμετέχουν μια σειρά επίσης νεαροί μαρξιστές διαφορετικών ρευμάτων, όπως οι George Lukacs, Karl August Wittfogel, Friedrich Pollock, Rose Wittfogel, Julian και Hede Gumperz, Richard και Christiane Sorge, Eduard Ludwig Alexander και Gertrud Alexander, Béla Fogarasi και Kuzuo Fukumoto, οι περισσότεροι διδάκτορες, που όλοι τους είχαν σχέσεις με το Κομμουνιστικό Κόμμα. Στόχος της συνάντησης ήταν να έρθουν σε επαφή τα διαφορετικά ρεύματα του μαρξισμού στη Γερμανία και γενικότερα στην Κεντρική Ευρώπη, που με τα λόγια του Weil «θα μπορούσαν να φτάσουν σ' έναν "αληθινό" ή "καθαρό" μαρξισμό, αν είχαν την ευκαιρία να συνομιλήσουν» (Jay 2009).

Η 1η Μαρξιστική Εβδομάδα Εργασίας θεωρήθηκε ιδιαίτερα επιτυχημένη, τόσο ώστε ο Felix Weil, που διέθετε την οικονομική ευχέρεια, να χρηματοδοτήσει την ίδρυση και τη λειτουργία ενός ανάλογου ινστιτούτου ερευνών. Μετά από διαπραγμάτευση με το υπουργείο Παιδείας, το 1923 ο Weil κατάφερε ώστε το Ινστιτούτο Κοινωνικών Ερευνών, όπως ονομάστηκε, να αποκτήσει ακαδημαϊκή υπόσταση συνδεδεμένο με το Πανεπιστήμιο της Φραγκφούρτης, με την προϋπόθεση να είναι διευθυντής του ένας τακτικός καθηγητής.

Ιδρυτικά μέλη του Ινστιτούτου ήταν οι Weil, Friedrich Pollock και Max Horkheimer. Πρώτος διευθυντής του ήταν ο Carl Grünberg (Φοσκάνι, Ρουμανία 1861-Φραγκφούρτη 1940), μαρξιστής, καθηγητής φιλοσοφίας της ιστορίας και του δικαίου στη Βιέννη, ο πρώτος καθηγητής σε γερμανικό πανεπιστήμιο που δήλωνε μαρξιστής.²

Στόχος του Ινστιτούτου, κατά τον Weil, θα ήταν η κοινωνική και ιστορική έρευνα κυρίως για το εργατικό κίνημα. Στον εναρκτήριο λόγο του, τον Ιούνιο του 1924, ο Grünberg προέβαλε την ανάγκη το Ινστιτούτο να προάγει την έρευνα, εν αντιθέσει με τη βαρύτητα στη διδασκαλία που ήταν το χαρακτηριστικό του γερμανικού πα-

1. O Wiggershaus (1995) το τοποθετεί στο 1923.

2. O Grünberg ίδρυσε και διηύθυνε το περιοδικό για την ιστορία του σοσιαλιστικού και εργατικού κινήματος *Zeitschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte* (1893) και το *Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der sozialen Bewegung* (1911), περιοδικό που είναι γνωστό ως *Grünberg-Archiv*.

νεπιστημίου, να μη λειτουργήσει δηλαδή ως κέντρο εξειδικευμένης κατάρτισης «για μανδραρίνους» (Jay 2009) και να ακολουθεί τη μαρξιστική μεθοδολογία. Πράγματι, στα πρώτα του χρόνια, το Ινστιτούτο προσέφερε αρκετά στο αντίστοιχο πεδίο. Ωστόσο, ένας από τους κεντρικούς στόχους του Weil ήταν η διεπιστημονική έρευνα, κάτι που για το γερμανικό πανεπιστημιακό σύστημα ήταν αδύνατο.

Το Ινστιτούτο πλαισίωσαν μια σειρά πανεπιστημιακοί διαφορετικών αφητηριών και ενδιαφερόντων, κάποιιοι από τους οποίους είχαν πάρει μέρος στην 1η Μαρξιστική Εβδομάδα Εργασίας, όπως ο Richard Sorge, ο Karl August Wittfogel, ο Franz Borgenau, ο Julian Gumperz – οι τελευταίοι μέλη του Κομμουνιστικού Κόμματος. Το Ινστιτούτο, ωστόσο, δεν συντάχθηκε ποτέ με ένα συγκεκριμένο κόμμα ή παράταξη της Αριστεράς.³

Με την αποχώρηση για λόγους υγείας του Grünberg από τη διεύθυνση του Ινστιτούτου, τη θέση αναλαμβάνει ο Max Horkheimer. Γεννημένος στη Στουτγκάρδη το 1895, σε μια εβραϊκή μεσοαστική οικογένεια, θα αφήσει το σχολείο για να μπει στην επιχείρηση του πατέρα του ήδη από το 1910. Σε αυτά τα χρόνια θα συνδεθεί με τον Pollock. Το 1919 θα αρχίσει τις σπουδές του στην ψυχολογία, τη φιλοσοφία και τα οικονομικά στο Μόναχο. Μετά την πτώση της Δημοκρατίας των Σοβιέτ της Βαυαρίας, φοβούμενος τις διώξεις που ακολούθησαν, θα καταφύγει στη Φραγκφούρτη, όπου θα συνεχίσει τις σπουδές του και το 1925 θα παρουσιάσει τη διατριβή του επί υφηγεσία με τίτλο *Η Κριτική της Κριτικής Ικανότητας του Καντ ως Μεσολάβηση μεταξύ της Πρακτικής και Θεωρητικής Φιλοσοφίας*⁴ και θα αποκτήσει θέση λέκτορα στο Πανεπιστήμιο της Φραγκφούρτης (Wiggershaus 1995).

Ο Horkheimer, στην επίσημη ανάληψη της διεύθυνσης του Ινστιτούτου, το 1931, θα μιλήσει για την «Παρούσα κατάσταση της κοινωνικής φιλοσοφίας και τα καθήκοντα ενός ινστιτούτου κοινω-

3. Ο Henryk Grossmann, π.χ., μέλος του Ινστιτούτου από το 1926, αναφέρει σε επιστολή του του 1931: «Είναι ένα ουδέτερο ινστιτούτο στο πανεπιστήμιο, ανοικτό στον καθένα. Η σημασία του έγκειται στο γεγονός ότι για πρώτη φορά συγκεντρώνονται τα στοιχεία που αφορούν το εργατικό κίνημα στις πιο σημαντικές χώρες του κόσμου» (Jay 2009).

4. Η διατριβή επί υφηγεσία θα ανακληθεί το 1933 από τους Ναζί.

νικής έρευνας». Εδώ θα τεθεί ο νέος προσανατολισμός του Ινστιτούτου: επικέντρωση σε μια κοινωνική φιλοσοφία που εννοείται ως μια υλιστική θεωρία, συμπληρούμενη από την εμπειρική εργασία. Σε αυτό το πλαίσιο, οι στόχοι του Ινστιτούτου ήταν διεπιστημονικοί και συνθετικοί (Jay 2009).

Σε αυτή τη φάση ενεργό μέλος του Ινστιτούτου θα είναι ένας στοχαστής που μαζί με τον Horkheimer και τον Theodor Adorno θα αποτελέσουν τους πιο προβεβλημένους εκπροσώπους του, έως περίπου και το 1950: ο Herbert Marcuse.

Ο Herbert Marcuse γεννήθηκε στο Βερολίνο στις 19 Ιουλίου του 1898. Ο πατέρας του, Εβραίος από την Πομερανία, είχε μετακομίσει στο Βερολίνο, έγινε μέτοχος σε ένα εργοστάσιο κλωστοϋφαντουργίας και τελικά ίδρυσε μια κατασκευαστική εταιρεία, οπότε ήταν σε θέση να προσφέρει στην οικογένειά του τις ανέσεις και τα προνόμια μιας αστικής ζωής. Ο Marcuse, μετά τη στρατιωτική του θητεία μέχρι το 1918, συμμετείχε σε ένα Συμβούλιο Στρατιωτικών όντας μέλος του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος της Γερμανίας (SPD). Θα αποχωρήσει από το SPD το 1919, μετά τη δολοφονία της Rosa Luxemburg και του Karl Liebknecht, κατηγορώντας το για τη στάση του, και στη συνέχεια θα αφιερωθεί στις σπουδές του. Σπούδασε σύγχρονη γερμανική ιστορία στο Βερολίνο και φιλοσοφία στο Φράιμπουργκ, απ' όπου πήρε το διδακτορικό του με θέμα το γερμανικό μυθιστόρημα με πρωταγωνιστές καλλιτέχνες, επηρεασμένος τόσο από τον Lukacs όσο και από τον Hegel. Στη συνέχεια θα επιστρέψει στο Βερολίνο, όπου θα ασχοληθεί με εκδοτικές επιχειρήσεις, με την οικονομική βοήθεια του πατέρα του, και ταυτόχρονα θα ιδρύσει έναν αριστερό κύκλο συζητήσεων για τη μαρξιστική θεωρία, τη λογοτεχνία, τη gestalt ψυχολογία, τη ζωγραφική και τα κύρια ρεύματα της αστικής φιλοσοφίας. Η έκδοση του έργου του Martin Heidegger *Είναι και χρόνος* ήταν το κίνητρο να επιστρέψει στο Φράιμπουργκ το 1928 με τη γυναίκα και το παιδί του για να γίνει βοηθός του Heidegger, ο οποίος είχε μόλις διαδεχθεί στην έδρα τον Husserl. Οι αντιθέσεις όμως μεταξύ τους εντεινόνταν, καθώς ο Marcuse εμβάθυνε στον μαρξισμό (Jay 2009) ενώ ο δάσκαλός του υιοθετούσε όλο και περισσότερο συντηρητικές θέσεις. Έτσι, το 1932 βρέθηκε στη Φραγκφούρτη, όπου συνδέθηκε με το Ινστιτούτο, για

να προωθηθεί στη συνέχεια στο Γραφείο της Γενεύης που είχε ήδη ιδρυθεί (Jay 2009).

Το τρίτο επιφανές στέλεχος του Ινστιτούτου, ο Theodor Wiesengrund (Adorno) γεννήθηκε στη Φραγκφούρτη στις 11 Σεπτεμβρίου 1903.⁵ Ο πατέρας του, Oscar Wiesengrund, ήταν Γερμανός Εβραίος που είχε ασπαστεί τον προτεσταντισμό, ιδιοκτήτης μιας μεγάλης αλυσίδας πώλησης κρασιών, ενώ η μητέρα του, Maria Calvelli-Adorno della Piana, ήταν καθολική, μέλος της αριστοκρατίας της Κορσικής· πριν από τον γάμο της ήταν επιτυχημένη τραγουδίστρια, ενώ η αδελφή της γνωστή πιανίστρια. Ο Adorno έζησε μια εξαιρετικά προστατευμένη παιδική και εφηβική ηλικία, που επηρεάστηκε κυρίως από τη μητέρα και τη θεία του αλλά και από τη μουσική.

Τελειόφοιτος ο Adorno, το 1921, ανακάλυψε το έργο του Lukacs, από τον οποίο επηρεάστηκε ως προς τη θεωρία της λογοτεχνίας, όπως και του Bloch, μέσω του μέντορά του Siegfried Kracauer, διανοητή με ενδιαφέρον για την κοινωνιολογία της γνώσης και υπεύθυνου μεταξύ άλλων για τις λογοτεχνικές σελίδες της *Frankfurter Zeitung*. Με αυτό τον τρόπο συνειδητοποιήθηκε πολιτικά, αφού, όπως ο ίδιος αναγνώρισε, του έλειπαν οι εμπειρίες – τόσο οι πολεμικές όσο και οι πολιτικές και εργασιακές (Αντόρνο 1990). Χάρη στον Siegfried Kracauer ο Adorno ήρθε σε επαφή με τις πιο σημαντικές ιδέες της εποχής του σχετικά με τη φιλοσοφία της ιστορίας και την ανάλυση της σύγχρονης περιόδου. Το 1924 θα ολοκληρώσει τις σπουδές του στο Πανεπιστήμιο της Φραγκφούρτης και τον Ιανουάριο του 1925 θα μεταβεί στη Βιέννη για να συνεχίσει με σπουδές στη μουσική. Σε αυτό το διάστημα θα αποκτήσει σχέσεις με μια σειρά αριστερούς στοχαστές και καλλιτέχνες που ζούσαν στο Βερολίνο, όπως ο Benjamin, ο Bloch, ο Brecht, ο Kurt Weill, η Lotte Lenya κ.ά. (Wiggershaus 1995). Η επιφύλαξή του για τις μορφές πρωτοπορίας, που τις χαρακτηρίζει απατηλές, διαμορφώθηκε μάλλον στα χρόνια της Βιέννης για να συμπληρωθεί αργότερα με την καταγγελία της πολιτισμικής βιομηχανίας.

5. Wiesengrund-Adorno ήταν το όνομα με το οποίο εγγράφηκε επίσημα και αυτό που χρησιμοποίησε ως κριτικός μουσικής στην περίοδο της Βαϊμάρης. Κατά την εξορία του στην Καλιφόρνια το 1943, άλλαξε το όνομά του σε Adorno, ενώ το Wiesengrund συρρικνώθηκε στο αρχικό W.